

Barcelona, gener de 1939

La caiguda

Francesc Vilanova i Vila-Abadal

Barcelona, gener de 1939
La caiguda

CRÈDITS

Edita: Ajuntament de Barcelona

Consell d'Edicions i Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona:

Jordi Martí Grau, Marc Andreu Acebal, Àgueda Bañón Pérez, Xavier Boneta Lorente, Marta Clari Padrós, Núria Costa Galobart, Sonia Frias Rollon, Pau González Val, Laura Pérez Castaño, Jordi Rabassa Massons, Joan Ramon Riera Alemany, Pilar Roca Viola, Edgar Rovira Sebastià i Anna Giralt Brunet.

Directora de Comunicació:

Àgueda Bañón Pérez

Directora de Serveis Editorials:

Núria Costa Galobart

Recursos, Distribució i Màrqueting:

Núria Mahamud de la Peña

Edició:

Oriol Guiu

Distribució:

M. Àngels Alonso

Producció:

Òscar Carreño

Autor de l'obra: Francesc Vilanova i Vila-Abadal

Documentació: Mireia Capdevila i Candell

Correcció: Elisabet Casas / Linguaserve Internacionalización de Servicios , S.A.

Coordinació editorial: Albert Perelló Segura i Meritxell Téllez

Disseny gràfic i maquetació: Gerardo Medina

Cartografia: GradualMap

Retoc i producció gràfica: Xavi Parejo

Impressió: Vanguard Graphic

Direcció de Serveis Editorials

Passeig de la Zona Franca, 66

08038 Barcelona

Tel. 93 402 31 31

barcelona.cat/barcelonallibres

Col·lecció:

“Barcelona, ciutat i barris” a cura de Marc Andreu

Barcelona, gener del 2023

© de l'edició: Ajuntament de Barcelona

© dels textos i les imatges: els autors i autores esmentats

ISBN: 978-84-9156-444-7

D.L. B 22775-2022

Imprès en paper ecològic

Fotografia de coberta: EFE/laforoteca.com

Amb la col·laboració de:

ÍNDEX D'ARXIVS

AFB: Arxiu Fotogràfic de Barcelona

AFCEC: Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya

AFCPiS: Arxiu Fundació Carles Pi i Sunyer (Barcelona)

AGA: Archivo General de la Administración (Alcalá de Henares)

AGMAV: Archivo General Militar de Ávila

AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

AMCB: Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona

AMDG: Arxiu Municipal del Districte de Gràcia (Barcelona)

AMDSM: Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí (Barcelona)

ANC: Arxiu Nacional de Catalunya

BC: Biblioteca de Catalunya

Campúa: Archivo José F. Demaría “Campúa”

CDMH: Centro de Documentación de la Memoria Histórica (Salamanca)

CRAI-Pav. de la República: CRAI – Pavelló de la República, Universitat de Barcelona

EFE: Agència EFE

FJC: Fons particular Jordi Cabot

IEFC: Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya

Kautela: Archivo Familiar Martínez Gascón

Barcelona, gener de 1939

La caiguda

Francesc Vilanova i Vila-Abadal

**Ajuntament
de Barcelona**

Fundació
Carles
**Pi
i Suñer**
d'estudis
autònoms
i locals

«Sí, era la pau. Després d'un temps tan llarg, tan feixuc,
era la pau, a la fi. L'assaboríem en la ciutat retrobada,
quan ja no li calia abrigar-se amb tenebres per por
als avions; assaboríem la pau gairebé en abstracte,
l'esvaïment de la violència i de l'horror de la guerra,
una pau com deslligada de les seves circumstàncies
històriques... Però, en el fons, tenia un gust ben amarg;
cor endins hi havia una altra mena de fosca»

Marià Manent, *El vel de Maia*, Barcelona, Destino, 1975, p. 246

En memòria d'Enric Ros Bofarull i Josep Vilanova Bosch,
que eren al terrat de l'Hotel Colón el 27 de gener de 1939,
al matí.

I per a l'Agnès, de nou.

Agraïments:

Un llibre d'aquestes característiques no es pot dur a bon port sense l'ajuda de moltes persones i institucions. Com a autor, i responsable únic dels continguts (encertats i erronis) d'aquest treball, vull fer constar el meu agraïment a l'amic Santiago Gorostiza, que em va fornir d'un material documental i gràfic preciós i imprescindible per al llibre.

També vull deixar constància de la generosa col·laboració i orientació de Mireia Bo i Mercedes Fernández Sagrera (Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès), Lúdia Martínez i Lourdes Prades (CRAI-Pavelló de la República), Eugènia Lanza (Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona) i Anna Gudayol (Biblioteca de Catalunya). A totes elles, moltes gràcies.

L'amic Xavier Cortés, escriptor, professor, llibreter i arxiver de la Cambra de Barcelona, m'ha proveït de documents molt importants per entendre com es preparava el retorn a Barcelona per part d'empresaris, fabricants, etc.

El meu agraïment, també, al doctor Jordi Cabot que em va facilitar unes fotografies aèries insòlites i inèdites del *Desfile de la Victoria*, del 21 de febrer.

I a la doctora Cristina Martínez de Vega, per tenir cura del llegat del seu avi, Francisco Martínez Gascón, *Kautela*, i permetre'ns, amb una generositat que cal remarcar, utilitzar algunes de les seves millors fotografies de la caiguda de Barcelona.

L'amic de tants anys, Ricard Vinyes, em va portar fins a la foto del Camp de la Bota, una de les poques imatges disponibles del lloc d'execució preferent dels repressors franquistes a la ciutat. Moltes gràcies.

I als germans Ros Vilanova i Vilanova Pérez per deixar-me incorporar un fragment del dietari inèdit d'Enric Ros Bofarull.

El company i, sobretot, amic Joan M. Thomàs ha tingut la paciència d'identificar-me uns quants falangistes, poc coneguts pel gran públic, però que van tenir un paper molt destacat aquell any 1939.

El doctor Martí Marín, professor a la UAB i company i amic en molts projectes compartits, em va aclarir algunes qüestions importants al voltant de les previsions de com s'havia d'ocupar i gestionar la ciutat. També un altre company i amic de la UAB, Aram Monfort, m'ha remarcat alguns matisos importants en la cartografia de l'arribada de les tropes franquistes a la ciutat. A tots dos, moltes gràcies.

I un agraïment particular a Mireia Capdevila, pel seu treball de documentació del material gràfic, les correccions introduïdes, les bones opinions aportades i les moltes hores de feina i discussions compartides.

Sumari

Nota liminar de l'autor	10	
Introducció. El llarg camí de Lleida a Barcelona	12	Barcelona, Girona, Madrid. Celebrar les caigudes i les victòries 177
«Esta marcha hasta el sol naciente»	18	1. La caiguda de Girona. Diumenge, 5 de febrer 179
«L'èpica feixista de la conquesta»	32	Celebrant la caiguda de Girona 180
		2. Barcelona, el Desfile de la Victoria. Dimarts, 21 de febrer 189
La caiguda	48	Una desfilada amb el Caudillo 190
1. «Batir y destruir al enemigo». Dimecres, 25 de gener	51	La presidència. Diagonal, 508-510 192
La caiguda: temps i geografia	52	Els generals de Franco 194
Instruccions militars per ocupar la ciutat	56	Els convidats pel consistori barceloní 196
L'enemic a les portes	58	Els balcons 200
Nit del 25 al 26. A la frontera de la ciutat	60	Els convidats als balcons 202
2. Una tensa espera. Dijous, 26 de gener. Matí, migdia	69	«El grandioso desfile» 204
Els assalts als magatzems	70	Des de l'aire 210
Incendis	78	Els costos de la visita del Caudillo. L'Ajuntament paga 212
L'enemic espera	82	3. Madrid «liberada». Montjuïc. Diumenge, 2 d'abril 215
Cartografia de la caiguda	84	Celebrar la victòria definitiva 216
L'operación Cataluña del falangista Dionisio Ridruejo	90	«Cataluña es de España» 218
Els bans d'ocupació	96	La missa, les autoritats, la música 220
3. L'arribada. Geografia, imatges, memòria.		Benedicció del Laurel de la Victoria 222
Dijous, 26 de gener. Del migdia al vespre	101	Presidint la desfilada 223
Un niño lo podía ver. Les arribades	102	Les desfilades 224
Els homes del general Yagüe entren a Barcelona	108	La gent 226
El Cinc d'Oros, aproximacions i trobades	116	4. La victòria definitiva.
Dues places i tres objectius	122	Les Fiestas de la Victoria. 19 i 21 de maig 229
RAC, objectiu militar i polític	134	Missa a la catedral i sortida 230
Del Pi al port: rastres de destrucció	140	Plaça de Sant Jaume 232
Explicar la liberación, recordar la caiguda	144	L'última celebració. Festa al Poble Espanyol 234
Carles Pi i Sunyer	148	
4. Primer cap de setmana franquista.		Després de la caiguda: la implantació del nou/vell poder 239
De divendres, 27, a diumenge, 29 de gener	153	1. La gran aliança. Diumenge, 5 de març 241
Missa del general Juan Yagüe, 27 de gener	154	Civils, militars, falangistes i eclesiàstics. Plaça de Catalunya 242
El general Juan Yagüe	158	Plaça de Catalunya, 5 de març de 1939 246
Missa del general José Solchaga, 28 de gener	160	El nou poder polític local i falangista 248
Dionisio Ridruejo parla als catalans	162	
Missa del general Eliseo Álvarez-Arenas, 29 de gener	164	
«La costra repelente»	169	
Tancament de la ciutat. Els escenaris de la repressió	170	

Nota liminar de l'autor

«Hay que aniquilar a los que, incapaces de ser convencidos a nuestros ideales y haber manchado sus manos con la mácula del delito, son indignos de vivir con nosotros, porque forzosamente han de ser siempre enemigos de la paz sonriente y benefactora que ha de reinar entre nosotros.»

José Bonet del Río, tinent d'alcaldia de Cultura, 3 agost 1939

Aquesta és una història dels vencedors de la Guerra Civil, que van ocupar la ciutat de Barcelona el 26 de gener de 1939; una crònica gràfica d'aquells que van guanyar la guerra i d'aquells sectors de població que, per la raó que fos, van sortir a festejar la victòria franquista, fos en les misses de campanya dels generals, el Desfile de la Victoria o la visita de Ramón Serrano Suñer, el juny de 1939.

El públic lector interessat en aquest llibre ho veurà immediatament. No hi són els vençuts, els depurats, els represaliats, els perdedors. No apareixen en cap fotografia, en cap narració oficial o testimonial, si no és molt d'esquitllentes. La dictadura va imposar un silenci radical i una invisibilització completa dels vençuts. Pràcticament, no hi ha imatges dels presoners republicans, que van anar caient en mans de les tropes franquistes, a mesura que aquestes ocupaven territori català. No hi ha fotografies, els primers mesos del 1939, de les presons de dones de les Corts o la Model, del camp de concentració d'Horta. Naturalment, no hi ha imatges de les execucions al Camp de la Bota. En aquest aspecte, el franquisme va ser força més púdic (o, potser, més llest) que el Tercer Reich, un imperi per on circulaven

fotografies de tota mena d'execucions, individuals o massives, tractes vexatoris, camps de concentració, etc. En aquesta qüestió, el franquisme va aplicar un criteri radical, però molt comprensible: els perdedors de la guerra quedaven exclosos de la nova vida pública que es volia construir amb el *Nuevo Estado* i aquesta variant hispànica dels feixismes europeus anomenada franquisme. Per tant, havien de desaparèixer de les imatges acceptables de la nova realitat. Si eren invisibles, no existien. Potser aquesta era l'«aniquilación» de què parlava un dels homes més poderosos de l'Ajuntament de Barcelona aquell estiu del 1939: fer-los desaparèixer de l'espai públic i col·lectiu.

No hi ha fotografies de la majoria de barris de Barcelona que no van ser l'escenari principal de l'ocupació, les desfilades i les misses de campanya. Què hi passava a Sant Andreu, el Guinardó, el Poblenou, Horta, Sant Martí de Provençals o pels carrerons de Ciutat Vella, la tarda-vespre del 26 de gener, o el matí del 27? Certament, civils i militars pujaven i baixaven pel passeig de Gràcia, però quantes cases i balcons estaven tancats uns quants carrers més enllà?

Per tant, hem construït una crònica gràfica de la victòria i dels guanyadors de la guerra, dels nous amos de la ciutat, els seus uniformes, els seus símbols i cerimònies d'ocupació i celebració de la «liberación» i la fi de la guerra. Però, en moltes imatges que ens van deixar els cronistes gràfics de la caiguda i l'ocupació, si hom se les mira amb més atenció, es fixa en el que es pot veure al fons de l'escenari, hi descobrirà indicis que la realitat era molt més complexa i menys falaguera. Moltes persones, en veure els *tinglados* del port mig enrunats,

probablement recordaven els bombardeigs feixistes dels dos anys anteriors. Que no es pogués dir en veu alta no significava que no se sabés. Si les «tropas liberadoras» i els seus comandaments miraven les façanes dels edificis, potser van poder observar molts balcons buits i finestres tancades. No tothom va participar en la rebuda entusiasta, a peu de carrer o des de casa. Bona part de la ciutat (la intuïm a partir de la cartografia històrica) estava quieta, silenciosa.

Aquest és un llibre fet d'evidències gràfiques franquistes i absències perfectament visibles. Al costat de la història dels vencedors, il·lustrada i explicada públicament, hi ha el buit, el silenci i la invisibilitat dels qui van perdre. En certa manera, una fotografia en una pàgina imparell hauria d'anar acompanyada d'un espai en blanc en una pàgina parell. Acarats als civils exultants per l'arribada dels franquistes, hauríem de poder veure aquells ciutadans que s'ho miraven des de darrere les cortines de la finestra o els porticons dels balcons. D'aquests, ningú no en va fer cap fotografia.

Molts testimonis que ens han arribat d'aquells dies de gener de 1939 (sobretot, escrits en dietaris i en els moments dels fets; no reelaborats en llibres de memòries o testimonials posteriors) reflecteixen des de l'entusiasme *quintacolumnista* dels franquistes de primera hora, amagats durant mesos a la ciutat, fins a l'alegria continguda d'aquells civils que veien, en la caiguda de Barcelona, tres coses bàsiques: la fi de la guerra, la fi dels bombardeigs i l'arribada de menjar i productes de primera necessitat. També, certament, se celebrava, discretament, la fi de la revolució, o del que quedava de l'explosió revolucionària de l'estiu de 1936: la

destrucció d'esglésies i patrimoni religiós, el retorn de la vida religiosa pública, la fi de les persecucions i del terror revolucionari. La combinació d'aquests elements explica, amb força precisió, moltes de les imatges del passeig de Gràcia i de la plaça de Catalunya. També pot explicar les multituds a l'avinguda de la Reina Maria Cristina (2 d'abril) o les *Fiestas de la Victoria*, al maig. Però molts dels testimonis escrits al gener o febrer, uns mesos més tard ja no consignaven res, no apuntaven res. En pocs mesos, una part de la gent que es veu a la Diagonal o al passeig de Gràcia ja havia girat l'esquena al *Nuevo Estado*.

La història i la imatge de la victòria franquista té una cronologia limitada i un espai geogràfic força ben dibuixat. Aquest llibre explica un temps breu, molt breu, en la llarga història de la ciutat. Enllaça amb *Topografia de la destrucció. Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939)* (Laia Arañó i Mireia Capdevila, Ajuntament de Barcelona i Fundació Carles Pi i Sunyer, 2018), i obre la porta a *Barcelona en postguerra, 1939-1945* (Eulàlia Pérez Vallverdú et al., Ajuntament de Barcelona-Efadós-Fundació Carles Pi i Sunyer, 2014). Amb aquesta trilogia, l'Ajuntament de Barcelona posa en mans dels ciutadans un notabilíssim volum d'informació i coneixements sobre uns moments crucials del segle xx barceloní.

Francesc Vilanova i Vila-Abadal

Barcelona, desembre de 2022

Introducció

El llarg camí de Lleida a Barcelona¹

«Lérida, perdida, Barcelona, perdida. Y con Barcelona, la partida jugada por la banda de Moscú desde pronto hará dos años, contra España y contra el mundo civilizado. Y con Lérida y Barcelona, la gran batalla de España ganada para Dios, para España y para la Civilización.»

«Lérida; España por Franco», *El Correo Español*, Bilbao, 5 abril 1939

«No hay que olvidar nunca que en Cataluña y en otras partes son dos los problemas que el Ejército tiene que resolver: el marxista y el separatista, más importante este que el primero.»

Diario de Burgos, 27 juliol 1938

«Después se tomará Cataluña, operación que no nos preocupa, porque, en contra de lo que muchos creen, caerá en nuestro poder tras pocas jornadas de empuje; del empuje que sabe hacer como nadie nuestro Generalísimo Franco. Conozco muy bien a los izquierdistas, esquerristas, anarquistas y de más istas de Barcelona y sé que correrán como gamos.»

General Severiano Martínez Anido, en declaracions a *ABC*, Sevilla, el juliol de 1938; reproduïdes a «Martínez Anido, profeta», *ABC*, Sevilla, 27 gener 1939

I

Lleida va caure el 5 d'abril de 1938. Les tropes del general Juan Yagüe, del C. E. Marroquí, van ocupar bona part de la ciutat; més al nord, el general Antonio Sagardía i els seus homes començaven a avançar seguint la Noguera Pallaresa; el rastre d'assassinats que deixarien al seu darrere seria inesborrable.² El front d'Aragó s'havia trencat definitivament i les tropes franquistes posaven els peus en territori català, per primera vegada des de juliol de 1936, per no tornar-ne a marxar. Al seu davant, gairebé no hi havia cap línia de defensa o de resistència republicana; en qüestió d'unes setmanes podien ser a Barcelona. I la caiguda de Barcelona significava la caiguda de Catalunya; i tothom sabia que la caiguda

de Catalunya implicava que la fi de la guerra —amb el darrer capítol: la caiguda de Madrid— seria ràpida i definitiva.

La dinàmica dels esdeveniments, la correlació de forces, el context internacional, les característiques del territori que s'estenia entre Lleida i Barcelona, tots els elements que es podien fer servir en l'anàlisi de la situació, indicaven que la guerra, almenys a Catalunya, era en el seu tram final. La premsa franquista del nord ho donava per fet. Un comentarista assegurava «la victòria immediata, definitiva, de Franco»;³ un altre dels redactors d'*El Correo Español*, Jacobo Elías, estava segur que la caiguda de Lleida «es un hecho que revela claramente,

que anuncia el término de la guerra» (5 d'abril). Els tradicionalistes d'*El Diario Vasco* també eren taxatius: «Las tropas españolas, después de una ofensiva magistralmente concebida y ejecutada, [...] han entrado en Lérida y se disponen a terminar la conquista de Cataluña» (5 d'abril).

Un vell conegut del món català dels anys vint i trenta, el carlí-falangista-monàrquic d'extrema dreta Feliciano Baratech, parlava d'«una pausa, que creemos será brevísima, de descanso y preparación», abans de l'assalt final. L'observació és del 9 d'abril, quatre dies després de la caiguda de Lleida i sense notícies ni rumors que s'hagués ordenat al general Juan Yagüe de continuar endavant. Encara hauria de passar un cert temps perquè es veiés amb tota claredat que Franco no tenia cap mena d'interès d'acabar la guerra al més aviat possible, amb una ofensiva fulminant sobre Barcelona. Per tant, la manca d'ordres ofensives a Yagüe i els altres generals implicats s'havia d'interpretar, oficialment, com una pausa per descansar, reorganitzar-se i preparar-se. Baratech, com els seus altres col·legues franquistes, s'havia de consolar amb l'expedició del general Sagardía cap al nord, a la caça i captura dels embassaments que proveïen d'electricitat el territori català. Però, tot i l'aturada cap a l'est, a peu de premsa el convenciment general —al marge que la censura política i militar no permetés escriure segons quines coses— era que la victòria definitiva era a tocar.

Per si algú en tenia algun dubte, s'insistia que «las tropas del Caudillo no han interrumpido su progresión ni la interrumpirán, de seguro, hasta la total ocupación de los objetivos decisivos. [...] Y éstos no son ya ciudades ni alturas, sino, más sencillamente, más decisivamente, la rendición absoluta de los marxistas que aún se obstinan en resistir» (*El Correo Español*, 7 abril 1938). I, encara, podien afegir: «Frente al alcance arrollador de nuestro Ejército no hay ya dique posible. [...] la guerra no terminará con una batalla decisiva, sino por un copo extraordinario, verdaderamente fantástico». Un comandament militar havia parlat, en els mateixos termes, amb Feliciano Baratech, i havia avisat que «la guerra terminará en cualquier momento, si esas gentes se dan cuenta de su situación y deciden evitar nuevas víctimas; y asimismo durar el tiempo necesario para que nuestra máquina guerrera los triture por completo,

cosa para ellos inevitable si persisten en su obstinación suicida» (9 abril 1938).

«La guerra será dentro de poco cosa pasada, tarea lograda, empresa concluida», s'escribia el 6 d'abril («...Pero no al reposo», *El Correo Español*), seguint el fil d'un discurs de Ramón Serrano Suñer a Sevilla, quatre dies abans.⁴ A Sevilla, el *cuñadísimo*, el segon home del nou poder, havia explicat que «venimos a realizar la Revolución Nacional; Revolución Nacional de signo español, constructivo, creador, al servicio de la suprema unidad de destino de España, frente a aquella otra revolución antinacional, marxista, destructora, que se cebó como el azote más feroz en el cuerpo sagrado de la Patria». En aquella primera setmana d'abril de 1938 ja era l'hora d'explicar què es pensava fer, sobretot perquè les tropes rebels havien trencat el front d'Aragó i la «incorporació» de Catalunya a Espanya —aquesta era la fórmula retòrica habitual— obligava a definir allò que estava a punt d'esdevenir: «Si nosotros en el orden político vamos a desmontar el armatoste polvoriento y arcaico del Estado liberal y vamos a sustituirlo por un régimen de Estado autoritario de integración nacional; y en el orden social vamos a superar la pluralidad de clases en una síntesis superior producida en torno del orgullo común, anterior y superior a todo otro, de sentirnos españoles; y en el orden económico vamos a corregir los extravíos de un mecanismo capitalista; nosotros, dígame como se diga, llámese como se llame, vamos a hacer —estamos haciendo ya— la Revolución Nacional». L'explicació de Serrano Suñer era necessària perquè «la guerra se acaba y se acabará pronto con la victoria» i ja era hora de fer conèixer, sobretot als catalans que ho ignoraven, quin era el programa d'acció que els afectaria en el futur més immediat.

Si Ramón Serrano Suñer es manifestava amb aquesta seguretat —la guerra era en el seu tram final; era l'hora del programa polític—, la premsa no ho podia posar en dubte. Per tant, l'afirmació que «las tropas del Caudillo no han interrumpido su progresión ni la interrumpirán, de seguro, hasta la total ocupación de los objetivos decisivos» (*El Correo Español*, 7 abril 1938) havia de ser certa; només s'esperava «la rendición absoluta de los marxistas que aún se obstinan en resistir».

Per reforçar els arguments públics de la fi imminent, la premsa franquista va dedicar un espai notable a

descriure les escenes de pànic que es vivien a Barcelona («Reina gran pánico en la capital ante el impetuoso avance de las fuerzas nacionales», *El Correo Español*, 6 abril 1938), que estaven degenerant en «el imperio del caos. Efímero imperio, éste, que tendrá rapidísimo término» (Jacobo Elías), mentre s'explicava la fugida dels dirigents republicans i els seus familiars,⁵ entre els quals hi hauria Juan Negrín.⁶ Si, a tot plegat, s'hi afegien les explicacions que, amb l'avanç per les comarques del Pallars, s'havia aconseguit el control dels embassaments i la producció d'energia hidroelèctrica i «Barcelona quedará sin luz» de forma immediata, la sensació que la fi de la guerra a Catalunya era imminent semblava inqüestionable. Fins i tot, es va fer reaparèixer un personatge polític que s'havia esvaït en l'horitzó: el periodista i exdirigent d'Esquerra Republicana de Catalunya (i exdirector del seu diari de capçalera, *La*

Ramón Serrano Suñer al port de Barcelona, esperant el comte Galeazzo Ciano, ministre d'Afers Estrangers de la Itàlia feixista. L'uniforme blanc va ser dissenyat per ell mateix. 10 de juliol de 1939. (ANC, Branguli)

Humanitat) Josep M. Massip, instal·lat a Manila, que, des d'un diari filipí, recomanava a Indalecio Prieto que, a més a més de plegar com a ministre de Defensa, fes tot el possible per obligar a la rendició dels republicans: «No prolongue más la guerra, Prieto. El avance Nacionalista es inevitable y su victoria cierta. Ordene la retirada a sus tropas, ríndase o márchese...».⁷ Si un exrepublicà ho deia a un futur exministre socialista, realment calia pensar que tot plegat estava dat i beneït. Enmig d'aquesta sensació general d'última empena, alguns dels catalans franquistes més connotats de la zona rebel van començar a escriure benvingudes a la «Cataluña española», celebrar la «Cataluña recuperada para España» i obrir els braços als pobres ciutadans catalans que havien viscut un llarg segrest a mans dels catalanistes, els marxistes i altres revolucionaris. El primer a fer-ho va ser Santiago Nadal, que començava la seva carrera periodística als diaris falangistes del nord, després del seu pas per la Peña Blanca i Derecha de Cataluña abans de la guerra, i, naturalment, la fugida de Barcelona l'estiu de 1936. Mentre el seu germà Eugenio era en una de les unitats que combatien cap a les terres del Maestrat, Santiago preparava el terreny doctrinal per quan arribessin —o tornessin, com en el cas dels civils com ell— a Barcelona. Quan s'hi va posar, entre el 4 i el 5 d'abril, encara no s'havia publicat el decret de derogació de l'Estatut del 32, de manera que els comentaristes com Nadal encara no havien rebut l'empenta anímica que suposaria la notícia un parell de dies més tard. Ja arribaria. De moment, calia parlar de la victòria militar «indiscutible», que també tenia altres noms: una victòria de «reconquista», un territori que es «recupera», «se recobra»; perquè Catalunya havia estat sempre espanyola i «las tropas españolas entran en Cataluña como en su propia casa. Y, en verdad, en su propia casa se encuentran».⁸ Se'l notava exultant; enrere quedava aquell «insignificante grupo de dependientes del comercio, de maestros de escuela, de mediquillos de pueblo, de gentuza de arrabal», que «aplaudía y berreaba» davant Manuel Azaña un llunyà 1932; ara donava fe —perquè ho havia llegit en el «parte» de guerra, que era inqüestionable— que «la gran masa labradora» lleidatana havia dedicat «un recibimiento apoteósico» a l'«Ejército, expresión auténtica de España». A banda de les rebudes, calia fer front als elements

que havien portat a la dramàtica situació d'abril de 1938. De fet, Santiago Nadal només preveia un element destructiu d'aquesta mena, tot i que podia tenir cares diferents: «El separatismo, en Cataluña, deberá ser considerado, implacablemente, como un crimen imperdonable; y la policía contra tal delito deberán efectuarla —es un deber— los primeros los propios catalanes». Naturalment, els primers en el reconeixement del pecat i l'aplicació de la penitència corresponent havien de ser aquells que, conscientment o no, havien participat en el moviment antiespanyol. Era l'avantsala de la «falsa ruta» de Ferran Valls i Taberner.

Menys entenedora era una de les cares d'aquest separatisme; l'anomenava «un separatismo meramente espiritual, el más peligroso de todos, aquel que no quiere establecer fronteras entre Aragón y Cataluña por temor solamente a que la industria catalana perezca por pérdida de su mercado natural». I, donant més voltes no gaire clares, acabava amb un altre separatisme, «de algunos no catalanes», que haurien confós «los conceptos catalán y separatista». Però, per no perdre el temps i el fil, anem al nucli de la tesi nadaliana: la denúncia d'una «magnífica organización del catalanismo, especialmente del anterior a la Esquerra»¹⁰ que, com era previsible, «es tan criminal como el otro». Ara sí, Santiago Nadal arribava on volia: el separatisme d'abans (la Lliga) i després (Esquerra) estava a punt de desaparèixer «en esta primavera que vuelve a reir gloriosa», en «el momento en que el Ejército haya totalmente “pacificado” el Principado de Cataluña» (Nadal jugava amb el Decret de Nova Planta, de Felip V, per fer una mena de paral·lelisme bastant inquietant).

Era un article espès i una mica confús, però calia preparar l'arribada doctrinal, al costat de la militar i la política. Els missatges no només havien de ser consignes polítiques i ordres militars, sinó que calia oferir eines de reflexió i anàlisi del que havia ocorregut en les dècades anteriors, per fer entendre a la ciutadania d'on venien els mals que havien portat a 1936 i com calia combatre'ls i neutralitzar-los. En aquest sentit, el darrer paràgraf era molt pedagògic: «La terrible lección de la guerra y la revolución ha sido aprovechada: el separatismo catalán ha muerto. Todos debemos evitar su resurrección». Una conclusió d'aquesta mena, que sumava derrota militar

i liquidació política, no hauria tingut sentit un any abans; només era vàlida quan, a l'horitzó, ja s'intuïa el darrer gran objectiu i el convenciment que les tropes franquistes eren imbatibles i al davant ja no hi havia defensors republicans dignes d'aquest nom, era una certesa.

Santiago Nadal no n'era l'excepció. Amb ell, altres observadors coincidien que era el moment de fer el darrer esforç; ho tenien a tocar. Per tant, «si las tropas españolas, después de una ofensiva magistralmente concebida y ejecutada [...], han entrado en Lérida y se disponen a terminar la conquista de Cataluña», un dels passos següents era començar a pensar amb qui es podria comptar a l'hora de «la restauración del espíritu nacional en Cataluña».¹¹ Nadal preveia la destrucció del «separatismo»; els tradicionalistes bascos analitzaven com hauria de ser la nova elit política del país:

Es tarea delicada, pero no difícil. El Gobierno sabe muy bien quienes son los hombres que mantuvieron viva, en Cataluña, la llama sagrada de España cuando todo lo que era nacional se derrumbaba; y sobre la roca firme del patriotismo y de la contrastada abnegación de esos catalanes beneméritos ha de asentarse, seguramente, la reespañolización de aquel país. Los hombres que ahora nos rigen saben bien que Cataluña no puede ser entregada ni a los que organizaban el cortejo fúnebre del traidor Maciá —verdaderos funerales del honor español— ni a los que se prestaron a darles realce exhibiendo por las calles de Barcelona las más presentables chisteras y levitas de los casinos políticos burgueses.

Los catalanes que esperan a Franco, como le esperaron los vascongados, con una ilusión incomprensible para los que no hayan vivido esos momentos de liberación, quedarían angustiados por la desesperanza si detrás de las tropas llegaran camuflados los mismos que les enseñaron a considerar impertinentes los vivos a España.

Tampoco puede olvidarse y no será olvidado que el fenómeno antinacional es en Cataluña, como en las Vascongadas, un fenómeno episódico y minúsculo dentro de las dimensiones históricas. Hasta el momento en que un equipo de mediocridades resolvió dirigir los problemas políticos de Cataluña con el mismo ánimo lucrativo con que regentaba sus fábricas, el movimiento catalanista fue un movimiento literario, de órbita puramente romántica. Ni aquellos hombres de letras, primeros, ni los tradicionalistas, campeones del fuerismo,

tenían nada que ver con la anti-España. Eran españoles de primera línea para quienes hubiera sido físicamente imposible separar Cataluña de España. Y como cosa episódica hay que considerar el catalanismo en todas sus fases políticas, más repugnantes cuanto menos claras.

Ni els burgesos catalanistes (o regionalistes), ni els seguidors macianistes (els catalanistes republicans i els nacionalistes radicals); aquesta era la conclusió clara del franquisme basc (en la seva versió tradicionalista), a l'hora de definir qui podria encapçalar la nova elit dirigent a Catalunya. Ja era el moment; amb els peus trepitjant territori català i l'horitzó net de qualsevol obstacle.

Per tant, si es podien fer especulacions sobre qui acompanyaria, en l'àmbit civil, els vencedors militars (i falangistes) de la campanya de Catalunya, també es podia especular, reflexionar, evocar, una altra mena de victòria, de caràcter «moral». Un dels escriptors feixistes del nord, tan admirats per Santiago Nadal, José M. Salaverría, en va dir «la conquista de los corazones» (*El Diario Vasco*, 9 abril 1938). Donant gairebé per feta l'arribada de «las boinas coloradas de los requetés [...] por la cumbre del Tibidabo», Salaverría feia referència a la «segunda conquista», «la más gloriosa y fecunda»: «la de los corazones y los espíritus. [...] Será la vuelta del hijo pródigo y su reintegración moral y decisiva al seno de la eterna España».

Aquesta «segunda conquista» va merèixer una resposta d'Aurelio Joaniquet, el veterà monàrquic d'extrema dreta, un dels caps de Renovación Española a Catalunya, que es deixaria feixistitzar sense cap mena d'escrúpol en els anys de la guerra. Joaniquet ja s'hi veia, a Barcelona, llegint la premsa rebel, «viendo esa línea que, serpenteando desde el Pirineo a Castellón, avanza hacia el Mediterráneo como un alud incontenible».¹² I aquí enllaçava amb Salaverría, ja que, com ell, considerava innecessari parlar de campanyes militars i moviments estratègics. Ara era el moment d'explicar què hi hauria més enllà de la victòria militar. Si Santiago Nadal havia escrit sobre «el crimen» del separatisme i la seva destrucció, Joaniquet citava «el frasco de veneno» amb què s'havia enverinat els bons catalans. Una vegada tancada per sempre l'ampolleta, i retornada Catalunya a «lo que siempre fue», el més interessant era la proposta

que plantejava al voltant dels «nous temps» que s'albiraven:

Volveremos a los tiempos en que convivían en la Universidad de Barcelona Mosén Boscán y Damián de Hortolá, abad de Vilabertrán, con el sevillano Juan de Mallara y el humanista Nebrija, de Alcalá de Henares. El genio creador de Cataluña volverá a dar a España pensadores como Balmes y maestros como Milá y Fontanals, llamado por sus contemporáneos «la ballena literaria», formador en la Universidad de Barcelona del gran Menéndez Pelayo, cantor de los trovadores provenzales y de su influencia y al propio tiempo enamorado infatigable de la poesía épica de Castilla y de sus cantares de gesta. Su monumento en Villafranca del Panadés lo sostienen dos figuras simbólicas: una es el romancero español; otra, la poesía popular catalana. Los españoles todavía éramos entonces hermanos. La acritud, la desviación monstruosa, el recelo y hasta el odio vinieron después...

Gairebé tothom estava impacient per arribar a Barcelona, de bracet dels militars i amb un programa de reconquesta moral, politicocultural, etc., ja definit i amb unes «noves» elits per dur-lo a terme. Els falangistes catalans, agrupats al voltant de *Destino. Semanario de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S.*, la publicació que havia nascut com a butlletí de comunicació amb els catalans dels *banderines* falangistes al front, també van córrer a manifestar que ja estaven a punt: «Por Dios y por España entramos en Cataluña cara al Sol...», escriuen sense gaire imaginació (núm. 57, 3 abril 1938). Però més interessant era la reproducció d'un article d'*El Diario Vasco*, signat per un J. Villa San Juan (Juan Felipe Vila San Juan?), que oferia els noms concrets d'aquells catalans que s'havien de prendre com a model a «la España nueva»: Joan Prim; Isaac Albéniz i Enric Granados, «que pasearon por el mundo la gallardía de su música españolísima»; Santiago Rusiñol, que exposava «la incomparable belleza de los jardines de Castilla»; i l'inevitable Eduardo Marquina; fins i tot, es podria recuperar Josep A. Clavé i els seus cors!! Era una llista de referències complementària a la que havia presentat Aurelio Joaniquet, però també era una selecció de textos (la que feia el setmanari) una mica estranya. Els que més es manifestaren i van definir el que seria Catalunya a partir de la victòria rebel no eren precisament falangistes «camisas viejas»; no

ho eren Joaniquet, ni Vila San Juan, ni Ignacio Agustí, que signava amb el pseudònim (Gerardo Juan) un dels textos revisionistes més importants d'aquells mesos: «Un siglo de Cataluña»;¹³ o Santiago Nadal, que continuava amb els arguments del seu article a *El Correo Español*, i signava un altre dels articles seminals de la «nueva Cataluña», al qual s'afegirien, mesos més tard, els de Ferran Valls Taberner, Josep M. Tallada, Carles Sentís, etc. A «Los que siempre se llamaron españoles» (núm. 82, 25 setembre 1938) reprenia les explicacions de cinc mesos enrere i continuava amb la seva obsessió sobre el catalanisme hegemònic, que va marginar els «españoles» de Catalunya, que mai van voler combregar amb rodes de molí.

És interessant de comprovar que hi havia poques consignes contra el Front Popular, els anarquistes, els marxistes. Certament, en alguna ocasió s'escapava una càrrega verbal contra «las gentes no catalanas al servicio de la F.A.I. y de la C.N.T., la hez de todas las regiones, conforme se ha visto con la ferocidad que han actuado y actúan cuando han hallado el ambiente y lugar propicio a sus instintos»;¹⁴ però si es mereixen ser mencionats era en relació amb la liquidació de l'Estatut —mitjançant el decret de 5 d'abril—, no perquè haguessin intentat una

Aurelio Joaniquet, ja a Barcelona com a tinent d'alcaldia, el febrer de 1939. Un dels principals caps de l'extrema dreta espanyolista dels anys vint i trenta, membre actiu de Derecha de Cataluña i Renovación Española, exemplifica perfectament la dreta clàssica europea impregnada de feixisme del trànsit dels anys trenta als quaranta del segle xx. (EFE)

revolució amb tots els ets i uts l'estiu de 1936. A vegades, perquè no era gaire freqüent, s'escolava algun discurs més ampli, on s'endevinava un dels arguments predilectes del franquisme: l'aliança entre burgesia i proletariat, fos per la via separatista, fos per una inconsciència burgesa intolerable: «elementos influyentes del capitalismo se unieron a la escoria frente populista, no teniendo inconveniente alguno en aliarse con los que negaban a Dios, a la familia, a la propiedad, a la tradición... y haciéndose copartícipes del robo y el asesinato».¹⁵ Hi havia, però, un argument més específic, fet de l'entrellaçament de dos fils: la complicitat burgesa i conservadora amb el separatisme d'esquerres; i la naturalesa interclassista del separatisme. Aquí sí que les esquerres catalanes rebien —més per catalanes, que no pas per esquerres—, mentre que la presència de les dretes s'explicava per la seva naturalesa separatista, d'una banda, i per la seva inconsciència —nacional i de classe—, de l'altra. Per exemple, l'inevitable Francisco de Cossío ho escrivia amb to sever: «Ya ni “ezquerra” ni “lliga”, ni derechas, ni izquierdas, ni catalanes templados, ni catalanes radicales... esto se acabó».¹⁶

Així, doncs, el discurs doctrinal ja estava ben definit, abans fins i tot que la batalla de l'Ebre posés una pausa a la que es considerava una ofensiva sense aturador possible. L'autèntica Catalunya espanyola, reingressada a la mare pàtria; l'expulsió dels llocs de responsabilitat de les esquerres (naturalment), però també dels burgesos catalanistes que havien propiciat l'accés de les esquerres al poder; l'espanyolització del país; i, potser, en darrer terme, de forma més tímida, la feixistització de la societat. Però sobre aquesta qüestió, excepte a *Destino* i no sempre de forma clara, no s'insistia gaire.

Tothom tenia pressa. Juan Ramón Masoliver (un dels puntals i copropietari de *Destino*. *Política de Unidad*, de Barcelona) ho explicava, carregant contra els burgesos de l'Eixample barceloní: «Gente hubo, en San Sebastián, que al avanzar nuestras tropas rápidamente por los Monegros, se volcó sobre la plaza de Guipúzcoa, o la calle Narrica, en busca de una maleta. Gente apresurada, es cierto, sin más afán que volver a pisar el mosaico de su tercer piso del ensanche barcelonés, pero sin mala intención».¹⁷

L'únic que no pensava córrer, però no se sabia públicament, era el general Franco.

«Esta marcha hacia el sol naciente»

Tres periodistes catalans esperen la «liberación»

Ignacio Agustí (1913-1974), Santiago Nadal (1909-1972) i Juan Ramón Masoliver (1910-1997) van forjar les seves carreres periodístiques i la seva fama professional i social en els anys de la guerra, des dels diaris i revistes feixistes del bàndol rebel, però venint d'orígens culturals i polítics diferents, tot i la gairebé coincidència generacional. Ignacio Agustí havia fet els seus primers passos literaris i periodístics en el món del catalanisme moderat o conservador. Santiago Nadal i Juan Ramón Masoliver s'havien mogut amb comoditat i entusiasme en els ambients de l'extrema dreta espanyolista de Catalunya (monàrquics borbònics i carlins), cada vegada més feixistitzada i radicalitzada, sobretot en el darrer tram de la Segona República, just abans de la revolta del 18 de juliol de 1936.

Les ruptures bèl·liques, revolucionàries, polítiques i ideològiques, socials i morals que van provocar els insurrectes, els van portar ràpidament als rengles dels rebels. Quan les tropes franquistes van posar els peus a Almacelles, els tres ja treballaven a ple rendiment, des del front o la rereguarda (diaris, serveis oficials de premsa i propaganda, etc.), analitzant i explicant la guerra i la seva evolució, la conjuntura internacional europea i els seus efectes sobre el conflicte espanyol; o, sobretot, intentant explicar per què Catalunya havia traït la mare pàtria, els graus de culpabilitat dels nacionalistes catalans (catalanistes, separatistes, o qualsevol altre mot emprat), i per què el catalanisme, que havia començat essent un acceptable exercici de recuperació literària i jocfloral, havia acabat essent l'instrument de la traïció d'una aliança contra natura entre burgesos catalanistes i esquerranosos i republicans, que hauria arribat fins a la complicitat amb anarquistes, comunistes i altres enemics radicals de la civilització cristiana i de l'Espanya autèntica.

Sobre aquests paràmetres (i algun altre no gens menyspreable, com l'antisemitisme), aquests periodistes

(i altres col·legues seus com Antonio Martínez Tomás, Feliciano Baratech, César Augusto Matons, els germans Ruiz Manent, Carles Sentís, etc.) van començar a construir el discurs de la «conquesta» i el retorn, que començava els primers dies d'abril de 1938, i aniria molt més enllà del 10 de febrer de 1939, amb la fi de la guerra a Catalunya. L'interès del seu treball rau en aquest fet: no van ser, simplement, cronistes de guerra, sinó que es van erigir en analistes polítics i sociològics, per tal de fer entendre a tothom les arrels del conflicte català i a Catalunya, manifestat en la Guerra Civil, la necessitat de la insurrecció i de la restauració de l'ordre polític, social i moral que li esqueia a certa Espanya que no hauria d'haver perillat mai.

«Y pensar que mientras esos mentecatos esperan “que les devuelvan graciosamente a Cataluña”, añorando el chocolate de Casa Llibre y tostándose en el Cantábrico, cuarenta mil catalanes están llenos de piojos, comen sardinas y chorizo, van cegatos entre el polvo de los caminos, pasan del sol al frío: peones en esta gran cruzada, atletas en esta marcha hacia el sol naciente, los cuarenta mil soldados de Franco que —con más veras que los de triduos, procesiones y discursos— demuestran con su sangre el españolismo de Cataluña. «Es muy cómodo salir en un ocho cilindros de San Sebastián a Lérida, y muy molesto, qué duda cabe, no poder proseguir para Barcelona, porque nuestras tropas se han limitado a establecer una cabeza de puente en Balaguer, en vez de hundir la línea del Segre y llevar los rojillos tierra adentro hasta pincharlos en el Pirineo. En ocho días; porque el señor Corrons se ha gastado noventa duros en taxi, ¡qué caray! Pero patearse paso

Un dels best-sellers de 1939, dels periodistes Cipriano Torre Enciso i D. Muro Zegri, veterans en les tasques literàries del bàndol revoltat. Llibres com el seu van configurar el discurs oficial, polític i acadèmic de les dècades posteriors. (BC)

LA MARCHA SOBRE BARCELONA

TORRE ENCISO
Y MURO ZEGRI

Freixas

a paso la tierra de España, contra viento y marea, entre cierzos y nieves, pese a la aviación, a los tanques y bocas de fuego y nutridas unidades de enemigo, también requiere lo suyo. Y dejar por los riscos y alambradas jirones de carne; y quedar sepultados en posiciones que el honor no permite abandonar; y morir, en el camino, a puñados, por Dios y por España: también tiene su peso.

»[...] No toda Cataluña es Barcelona, ni todos alcanzaron un camarote en buque para Génova, ni pasaron un otoño e invierno apacibles en Nervi o en Rapallo; los más sufrieron muchos meses de hambre, terror y frío entre los rojos, cruzaron los montes al azar de un desgraciado encuentro con los carabineros, vinieron a nuestra zona y se fueron al frente: a unir su brazo al de los combatientes de Franco y a dar, si fuera menester, su juventud por una idea...

»[...] La guerra está virtualmente terminada; de acuerdo, amantes de la Concha. Pero aún caen, a diario, oficiales y soldados; aún hacen carne, en mujeres y niños, los proyectiles de los rojos escondidos en los Campos Elíseos...»

J. Martínez de Oria [Juan Ramón Masoliver], «El chocolate de Casa Llibre», *Destino*, 167, 11 juny 1938

«...una organización magnífica, que abarcaba desde el campo religioso al financiero, pasando por el profesional, forzaba a todo el mundo a someterse, o a emprender una lucha terrible en la que la victoria era casi imposible. El catalanismo de derecha y de izquierda controlaba estratégicamente todos los centros de la actividad y quien no quería someterse fracasaba. Así fueron muchos los que —activos y ambiciosos— después de militar en campos políticos en que se confesaban a España, pasaban al catalanismo para lograr que los Consejos de Administración, que los grandes comerciantes e industriales, que los periódicos, etc., les dieran beligerancia y no sólo en el sentido de permitirles trabajar y desenvolverse, sino en el de que cesara a su alrededor la terrible “conjuración del silencio” conque se callaban los valores no sometidos al catalanismo, mientras una formidable propaganda levantaba hasta las nubes a cualquier mediocridad sometida a la férula catalanista...»

»[...] Agrupados bajo la bandera española y tomando como base y símbolo de sus lealtades la lealtad a la

encarnación suprema del Estado antes de la República, y durante la República; conservando el recuerdo de las viejas instituciones unificadoras que se fueron, los jóvenes catalanes que se sentían y confesaban en alta voz españoles, fueron casi los únicos en recordar que Cataluña era también española. Unidos a otros grupos, casi todos jóvenes, supieron en todo momento “dar la cara” frente a todas las zancadillas, las hostilidades, las burlas y el vacío que se formaba a su alrededor por los vividores del separatismo.

»Su acción de lucha, de apostolado, de simple existencia, que tanto ofendía a los catalanistas, al probar que se podía ser catalán y español; su labor ha dado frutos espléndidos. Gracias al fuego sagrado del patriotismo, que ellos, como los primeros, contribuyeron a conservar, hoy vemos el resurgir de una Cataluña entusiásticamente patriótica cincuenta mil de cuyos hijos, después de pasar penalidades sin cuento, luchan y mueren por España.

»Sería injusto, sería peligroso olvidar las lecciones de la experiencia en estos momentos de dolorosa resurrección de España.

»Y entre las que no hay que olvidar, la primera, en Cataluña, será la actuación de los que allí se llamaron siempre, en voz alta, españoles..., y la de sus enemigos»

Santiago Nadal, «Los que siempre se llamaron españoles», *Destino*, 82, 25 setembre 1938

«La táctica del catalanismo autonomista ha sido mordaz. La más mordaz que sobre Cataluña misma se ha hecho. No solamente ha desgastado todos los valores individuales; no solamente ha malgastado una generación para España, o para un sentido español. Ha malgastado los símbolos de España en Cataluña. Para los catalanistas existían cuatro siglos, por lo menos, de la historia de España, que no incumbían a Cataluña; para los catalanistas autonomistas no existía, por ejemplo, el heroísmo de los catalanes de los Bruchs. Gerona no existía para ellos. No existía para ellos la gloria del general Prim, ni de sus catalanes de Marruecos que, diezmados por los cuatro flancos en una batalla, y llegados los supervivientes al campamento, respondieron ante la congoja del general: “Encara en quedem per a una altra vegada” (Todavía quedamos algunos para otra ocasión). Para los catalanistas no

existía la fidelidad de Cataluña a una dinastía española durante siglos enteros. Para los catalanistas no existía un Balmes ni un Milá y Fontanals. Y lo que existía para los catalanistas, existía suavemente matizado: de ello resultó un himno separatista —“Els Segadors”— cuando, llegado el momento de decirle al rey “nostre Senyor”, se apresuraban a decirlo aprisa y en voz baja. De ello resultaron separatistas las cuatro barras de Aragón. Y de ello, en consecuencia, separatistas, los maravillosos textos de Bernat Metge, Raimundo Lulio y Jordi de San Jordi. Y separatistas, en su concepto, las palpitantes y señoriales rimas de Juan Alcover y los demás grandes mallorquines, y Jacinto Verdaguer y Maragall.

»Los catalanistas trituraron a Cataluña, en servicio de sus intereses particulares».

Gerardo Juan [Ignacio Agustí], «Un siglo de Cataluña. De 1830 a 1930. Los románticos, Solidaritat Catalana y los tanques de la F.A.I.», *Destino*, 92, 3 desembre 1938

CARNET DE IDENTIDAD

Número 336

Certifico: Que Don Santiago Nadal
Gaya
natural de Lérida residente
en Bilbao de 29
años, es Director del periódico
"El Correo Español"
de Bilbao y está
inscrito en el **Registro Oficial de Periodistas**
con el número 336.
Burgos 10 de Julio de 1.938
II AÑO TRIUNFAL.
El Jefe del Servicio Nacional de Prensa,
Juan Ramón Masoliver

Fitxes d'Ignacio Agustí, Juan Ramón Masoliver i carnet de Santiago Nadal, procedents del Registro Oficial de Periodistas. (AGA)

AGUSTÍ, IGNACIO
Nacido en Lleida de Tall
provincia de Barcelona el 3 de Septiembre
de 1915. Hijo de Luis y de María
Títulos Académicos Bachiller
Idiomas Francés y Alemán
Cargos públicos
Cargos políticos
Profesiones ajenas al periodismo
Firma *Ignacio Agustí*
OBSERVACIONES:
N.º 001562

MASOLIVER MARTINEZ DE ORIA
JUAN RAMÓN
Nacido en Zaragoza
provincia de La el 13 de Marzo
de 1910 Hijo de Narciso y de María
Títulos Académicos Doctor Electo en Letras
Licenciado en Derecho, Diplomado en el
Instituto de Altos Estudios Internacionales (Paris)
Idiomas Francés, Italiano, Portugués
Cargos públicos Letor de España en la Embajada de
Sancti de Ginebra, Director de Radio Verdad, Pefe
del Departamento de Propaganda y Prensa, Asesor
Jefe del Comité de Propaganda en Cataluña
Cargos políticos
Profesiones ajenas al periodismo
Firma *Juan Ramón Masoliver*
OBSERVACIONES:
1512
N.º 001538
es 98 correspondiente
en el 1512

II

Calia preparar en tots els aspectes la caiguda de Catalunya. També en l'aspecte econòmic i empresarial. Al cap d'una setmana de l'ocupació de Lleida, l'industrial ennoblit José de Caralt (primer comte de Caralt i avi de Luis de Caralt, peça fonamental en la trama falangista cultural de Barcelona als anys cinquanta del segle passat), el nomenat president de la Cambra de Comerç i Navegació per part de la Junta Técnica de Estado, Amadeo Maristany, i el secretari de la Cambra, Antonio Tiffón, refugiats de feia temps a Bilbao, van presentar al ministre d'Indústria i Comerç, el general Juan Antonio Suanzes, l'informe *Problemas de índole económica que pueden plantearse con motivo de la liberación de Cataluña*.¹⁸ L'índex preveia les grans qüestions que els empresaris catalans del franquisme comptaven que es trobarien quan arribessin, tard o d'hora, a Barcelona:

- 1º. Las disposiciones vigentes.
- 2º. La situación de los negocios regidos por elementos rojos.
- 3º. Liquidación de operaciones comerciales.
- 4º. Licitud de ganancias y pérdidas.
- 5º. El problema de las existencias.
- 6º. Recuperación de máquinas.
- 7º. Incautaciones y requisas.
- 8º. Problemas específicos. Innovaciones industriales.
- 9º. Las bases de trabajo: salarios, jornada, admisión de personal.
- 10º. El problema de crédito.
- 11º. Las exportaciones.
- 12º. Solidaridad entre los elementos económicos.

Tot i la seva aparença d'informe tecnicoeconòmic, els autors no perdien de vista la dimensió politicorepressiva que tindria la «liberación» de Barcelona. El primer problema que plantejaven no era estrictament econòmic; més aviat, es tractava d'organitzar la recuperació de les empreses i negocis «que han funcionado colectivizados o regidos por personas o Comités de las Organizaciones rojas» seguint criteris d'ordre públic. Proposaven que es creés una comissió responsable de recuperar aquestes empreses, però que disposés «de la debida autoridad» i estigués connectada «con las Autoridades Militares y las de Orden Público». ¹⁹ Totes les empreses, indústries, comerços, negocis, etc., que van caure en

mans d'«elementos rojos» haurien de registrar aquest fet mitjançant una «diligencia» on es fes constar «los nombres de los gestores y Comités para hacer posible una depuración de su gestión administrativa sin perjuicio de la intervención de los Tribunales pertinentes cuando se dibujara la figura del delito». Per tant, d'entrada, la recuperació de les propietats industrials i comercials hauria de tenir en compte el doble vessant econòmic i repressiu.

No es preveien problemes amb les operacions comercials o financeres que haguessin dut a terme «los gestores o Comités rojos», en la mesura que els rebels ja havien dictaminat la seva nul·litat, tant en territori espanyol com en operacions internacionals. Sobre això, com sobre la valoració de responsabilitats per hipotètics guanys i pèrdues, només es preveia la reglamentació dels rebels; s'entenia, doncs, que les pèrdues serien carregades sobre els «rojos», mentre que els guanys quedarien per als propietaris que havien recuperat els negocis. En aquest punt, no calia donar-hi gaires voltes.

També la recuperació de la maquinària, eines de treball, etc., tenia una dimensió política: «Con motivo de la anarquía imperante en la zona roja y de sus propias necesidades económicas y de guerra, se tiene noticia

Potser aquesta era la imatge que el comte de Caralt, Amadeo Maristany i Antonio Tiffón esperaven veure, mentre preparaven l'informe per encarar «la liberación de Barcelona»: els treballadors agraïts als amos d'una empresa barcelonina (Básculas Soler), celebrant el 18 de juliol de 1939, l'*Año de la Victoria*, saludant a la romana i, molt probablement, a punt de cantar el *Cara al sol*. (IEFC, Merletti)

de que han sido unificadas diversas instalaciones industriales, barajando elementos de trabajo de distinta procedencia; se dice que ha sido enviada a Rusia maquinaria y también es posible que se haya aumentado el utillaje de algunas fábricas con maquinaria para la fabricación de materiales de guerra. Estos hechos deben ser debidamente acreditados para que pueda llevarse a efecto la debida *recuperación de maquinaria*». Tothom que demanés de recuperar l'utillatge originari hauria de fer una declaració jurada, per la qual quedés ben aclarit que allò que reclamava havia estat seu en origen. Probablement, hi havia malfiances entre empresaris i directius econòmics, sobretot en relació amb aquells que s'haurien quedat a la rereguarda republicana, fent funcionar directament o indirectament els seus negocis, i els que havien fugit cap a la zona rebel. No podia ser que els que tornaven es trobessin que els que es van quedar —probablement, pocs— no pagaven la factura economicopolítica que els corresponia.

Una altra qüestió, que no tenia res a veure amb la recuperació econòmica i de béns, però sí —i molt— amb el desplegament del nou poder franquista, era assumir les exigències i necessitats que plantejessin les noves autoritats militars i polítiques. Per tant, a l'hora de preveure les «Incautaciones y requisas» que vindrien del costat franquista, el consell era posar-s'hi bé: «Al entrar nuestro Glorioso Ejército en una ciudad, es natural se preocupe de las incautaciones y requisas para el debido funcionamiento de los servicios. La parentoriedad de las necesidades guerreras no permiten escoger con exactitud muchas veces, lo más conveniente; y con menor motivo aun, puede en tales circunstancias preverse si lo incautado o requisado puede prestar mejores rendimientos en otros servicios. Para mejorar el sistema, no es posible otra solución que la de ofrecer previamente los locales, fábricas, talleres, etc., al Mando Militar, lo que podría hacer una Delegación concedora de las actividades industriales, mercantiles y transportes, etc., que entrase en los primeros momentos en la población». De fet, es proposava una mena d'autogestió confiscatòria preventiva, un oferir-se abans no es trobessin amb ocupacions d'espais i llocs considerats imprescindibles des del punt de vista econòmic i empresarial. D'altra banda, l'agraïment a l'exèrcit, i al franquisme en general, era tan intens i sincer que tampoc no es preveia cap

problema. De fet, una vegada arribats a Barcelona, José Garí Gimeno va expressar aquest agraïment d'una manera clara i diàfana: va regalar els terrenys de l'avinguda Diagonal on s'aixecaria la nova residència per a l'oficialitat de l'Exèrcit espanyol.²⁰

A mesura que s'avançava en l'informe, era evident que es feia un esforç per fer encaixar allò que volien els empresaris catalans de la zona franquista amb allò que voldria fer, seguint el model autàrquic feixista, la nova autoritat econòmica rebel. Si no hi havia recursos per importar matèries primeres essencials, ja s'adaptarien a allò que els manessin segons els cànons autàrquics. I no es plantejava com una substitució forçada; al contrari, hi veien grans beneficis per al *Nuevo Estado*: «En general, ha de hacerse constar que todo cuanto tiende a favorecer la sustitución de primeras materias exóticas, valorando las que produce nuestra agricultura, se estima como función primordial del Poder público, porque contribuye a producir un aumento en la circulación de riqueza, además de descargar nuestro saldo deudor con el extranjero». Possiblement, l'elogi a l'autarquia era una cessió no només retòrica, sinó també amb efectes pràctics, però els grups d'empresaris, financers, etc., que corrien per la zona rebel eren molt conscients de què s'hi jugaven, en aquell tram final de la guerra.

El punt 9 de l'informe era clau en el discurs empresarial franquista català. Allà s'hi definien les grans línies d'actuació previstes pels homes de negoci de la zona rebel, amb una ullada molt aclaridora sobre què havia ocorregut de 1936 en amunt i què calia fer de 1938 —aquell abril, tothom, excepte Franco, preveia que la guerra acabaria abans de final d'any— en endavant:

La cuestión obrera tiene en Cataluña un carácter peculiar debido a que después de las elecciones de Febrero del año 36 y dado el régimen autonómico en que se desenvolvía y el hecho de ocupar los cargos de Gobierno hombres de extrema izquierda, se llegó en materia de salarios, despidos, y en general de las condiciones del trabajo a situaciones absurdas, que excedía las posibilidades objetivas de la producción, sin atender a los intereses generales del país, arrancándose las concesiones por la violencia y aun por la coacción de la autoridad marxista. Por dicha razón, en cuanto a salarios, aunque en Julio de 1936 eran mayores de lo que la realidad permitía soportar, atendido al hecho de que durante el dominio rojo se habrán hecho

aumentos debidos a la falta de poder de compra de su moneda y de la carencia de artículos, al ser liberada Barcelona y contar con una moneda saneada de la España Nacional, abundando los artículos alimenticios, el volver a términos parecidos a los del primer semestre del 36 representarían en la práctica una positiva mejora. Se pregunta si la fecha de vigencia debería ser la del 18 de Julio o la del 16 de Febrero en que tuvieron lugar las elecciones recrudesciendo desde entonces los abusos; quizás sería más conveniente esta última, para evitar desigualdades en contra de los grupos obreros que entonces no reclamaron, lo que permitiría al poder público dentro de un plazo prudencial después de la pacificación, sobre todo si se habían elevado los costes de la vida (lo que es probable), establecer motu proprio un aumento general de un pequeño tanto por ciento en todos los salarios, que podría ser aproximadamente el porcentaje de diferencia entre los salarios del 16 de Febrero y del 18 de Julio de 1936.

En cuanto a jornadas bien claro y explícito es el criterio del Gobierno de mantener las cuarenta y ocho horas recuperando las fiestas intersemanales a parte de la Nacional del 18 de Julio. Las convenciones colectivas de trabajo deberían ser totalmente revisadas, expurgándolas del espíritu marxista contra el cual sostenemos la guerra, y dándoles forma adecuada a los principios del orden nuevo, previendo el salario familiar, etc. En una palabra, defender los principios espirituales de nuestra Cruzada, con tantas ventajas materiales para el obrero como permita el interés general de la producción, pero arrancando de cuajo el espíritu marxista que no debe perdurar después de alcanzada la victoria, en la legislación obrera, pactos colectivos, etc.

La admisión del personal debería ser libre, ya que debería quedar rescindido el contrato de trabajo, siempre previa la autorización militar. Cuando se hallen organizadas las Oficinas de colocación obrera a ellas deberá acudir sin el turno forzoso sistema marxista de envejecimiento de trabajo.

Era un programa de contrareforma laboral i política antiobrerista gairebé de manual: congelació salarial amb data fixa (primavera de 1936); desmuntatge de convenis i negociacions col·lectives; i una mena de depuració laboral, per la qual tots els treballadors de la «zona roja» haurien de passar per un adreçador fet d'acomiadaments preventius i recol·locacions —si s'ho mereixien— posteriors. Feia molts anys que l'empresariat català no se sentia tan identificat i proper amb un poder

polític com el que s'havia organitzat a Burgos; ni tan sols en els temps de la dictadura del general Primo de Rivera es devia haver arribat a aquest grau de solidaritat interclassista i ideològica:

Hay que proclamar como cuestión fundamental el principio de solidaridad entre todos los españoles; todos han aportado su esfuerzo de abnegación a la Victoria, pagando unos dolorosa contribución de sangre en sus personas o en las de sus familiares; otros han sido perseguidos tenazmente y desposeídos de cuanto tenían; el dolor y el quebranto de cada uno debe compartirse entre todos hasta sus últimas consecuencias.

A los que hicieron la guerra más cruel que registra la historia y ampararon el dominio rojo les juzgará una ley justa, igual y exacta.

Y la justicia, exactitud en dar a cada uno lo que le pertenece o a que tiene derecho, exige esta compensación, que nace de un sentimiento colectivo de interés nacional al que precisa servir con lealtad generosa.

III

Preparats en el camp dels discursos ideològics i el programa contrareformista i nacionalista més radical; a punt, en termes econòmics i empresarials, amb les quatre línies bàsiques d'actuació de futur immediat dibuixades. Només quedava el pas decisiu, l'ordre de mobilització i ofensiva que havia de donar el Caudillo i impulsar l'exèrcit rebel en direcció a Barcelona i, de fet, a liquidar la guerra en territori català.

De fet, corria la brama que, després d'uns dies de descans, els responsables de la caiguda de Lleida, amb el general Yagüe al capdavant, rebrien l'ordre d'avançar cap a Barcelona. Un militar tan poc sospitós com el general Jorge Vigón ho va deixar apuntat el 16 d'abril: «Se hacen cábalas y conjeturas respecto al término de la guerra»;²¹ això es plantejava en una tertúlia d'alts comandaments, l'endemà que el general Camilo Alonso Vega arribés a Vinaròs, García Valiño a Alcanar i Martín Alonso a Benicarló. Només que els manessin de dirigir-se cap al nord-est, en direcció a Tarragona, podien dur a terme una doble ofensiva —Yagüe per l'interior; Vigón i els altres generals, per la costa—, demolidora per a la República.

Els generals esperaven l'ordre; els diplomàtics estrangers, els observadors internacionals, els assessors militars alemanys i italians, també. Però l'ordre no va arribar. Franco no tenia al cap una ofensiva ràpida i definitiva. Volia una guerra llarga, de desgast i càstig, d'anihilació de l'enemic, de neutralització i anul·lació definitiva de qualsevol forma de resistència. No era una «estrategia prudente y vacilante», com afirmaria el periodista Ramón Garriga, un admirador confés del general Yagüe.²² El Caudillo pensava «en una guerra larga, de desgaste y en la que pudiera machacar para siempre a la República»;²³ era «una guerra d'extermini contra la República», dirigida per un militar «cruel, immisericordiós i venjatiu».²⁴ Un altre dels historiadors de referència encara anava més lluny en les seves explicacions: «Franco, consistente con su estrategia de prolongar la guerra, optó por no dar la puntilla, y ni siquiera arriesgarse a hacerlo, a la resistencia republicana. Una guerra larga le permitiría destruir físicamente lo más posible al Ejército Popular, columna vertebral de la República y también de la odiosa izquierda española, y proseguir asentando su autoridad entre sus generales. Si daba una orden absurda y le obedecían, ¿qué más cabía pedir?».²⁵ I l'«orden absurda» va ser aturar l'avenç. Citant un altre militar, disfressat d'historiador, Ramón Salas Larrazábal, Ángel Viñas

Palau de Pedralbes: els generals José Solchaga i Juan Bautista Sánchez, amb un grup d'oficials a les seves ordres, esperen els cotxes que els portaran cap al centre de Barcelona. És el dijous, 26 de gener de 1939, cap a primera hora de la tarda i, a la fi, han pogut arribar i ocupar la ciutat que, l'abril de 1938, els va semblar que tenien a l'abast de la mà. Però, obedients a l'«orden absurda» del Caudillo, el seu superior, van callar, es van empassar el mal humor i van acotar el cap. L'arribada a Barcelona quedava ajornada durant més de nou mesos. (Campúa)

recordava que el general Yagüe «piafaba [sic] en Lérida [Salas Larrazábal en va ser testimoni] porque no recibía la autorización de proseguir la ofensiva» (p. 313). Altres generals (Kindelán, Solchaga, Vigón...) també hi van posar mala cara. Però, naturalment, ningú no va desobeir l'«orden absurda». Probablement, aquell abril de 1938, el general Franco va acabar d'entendre el poder absolut que havia assolit en el bàndol rebel.

IV

Si els civils i els militars estaven a punt de marxar cap a Barcelona, ja feia mesos que s'havia planificat la part repressiva i d'ordre públic. El desembre de 1937, des dels Servicios de Orden y Policía de Madrid, integrats a l'Ejército del Centro, es va preparar un «Plan en cuanto a Orden y Policía para Madrid, Barcelona y Valencia»²⁶, amb diversos punts específics que feien referència al control de la població i l'actuació de la Columna de Orden y Policía de Ocupación en les primeres vint-i-quatre hores d'ocupació:

1º. Ocupada la Capital, se cerrará e impedirá la entrada y salida a la misma, a toda persona civil o militar que no vaya provista de un salvoconducto especial, consecuencia de un cometido dentro o fuera, y expedido por A) S.E. el Generalísimo; B) el Excmo. Sr. General Jefe del Ejército de Ocupación; C) El Jefe de la Columna de Orden y Policía.

2º. Se concederán por el Jefe de la Columna de O. y P., autorizaciones por veinte y cuatro horas, para proceder a recoger y evacuar parientes o íntimos residentes fuera de la Capital de que se trate el 18 de Julio de 1936.

3º. Se ordenará la confección de un CENSO PROVISIONAL, estando obligados los ocupantes de todos los pisos-habitaciones y locales a presentar en las Comisaría de Policía de los Distritos respectivos, una relación jurada comprensiva de cuantas personas, le sean o no familiares, lo habiten. Se señalará un término de veinte y cuatro horas para la formalización y presentación de las relaciones.

Se ordenará que también dentro del mismo indicado plazo, sean presentadas relaciones juradas por los ocupantes de los pisos-habitaciones y locales, descriptivas de cuantos bienes muebles existen en ellos y hayan sido llevados con posterioridad al 18 de Julio.

4°. Se proveerá a todos los avecindados en otras poblaciones de cédulas de transeuntes, y a los residentes en la Capital con anterioridad al 18 de Julio de 1936, de Cédulas de Policía.

5°. Hasta tanto no se hallen cumplidas las órdenes relativas a los censos de personas y bienes muebles, no se autorizarán cambios de residencia ni traslado de muebles.

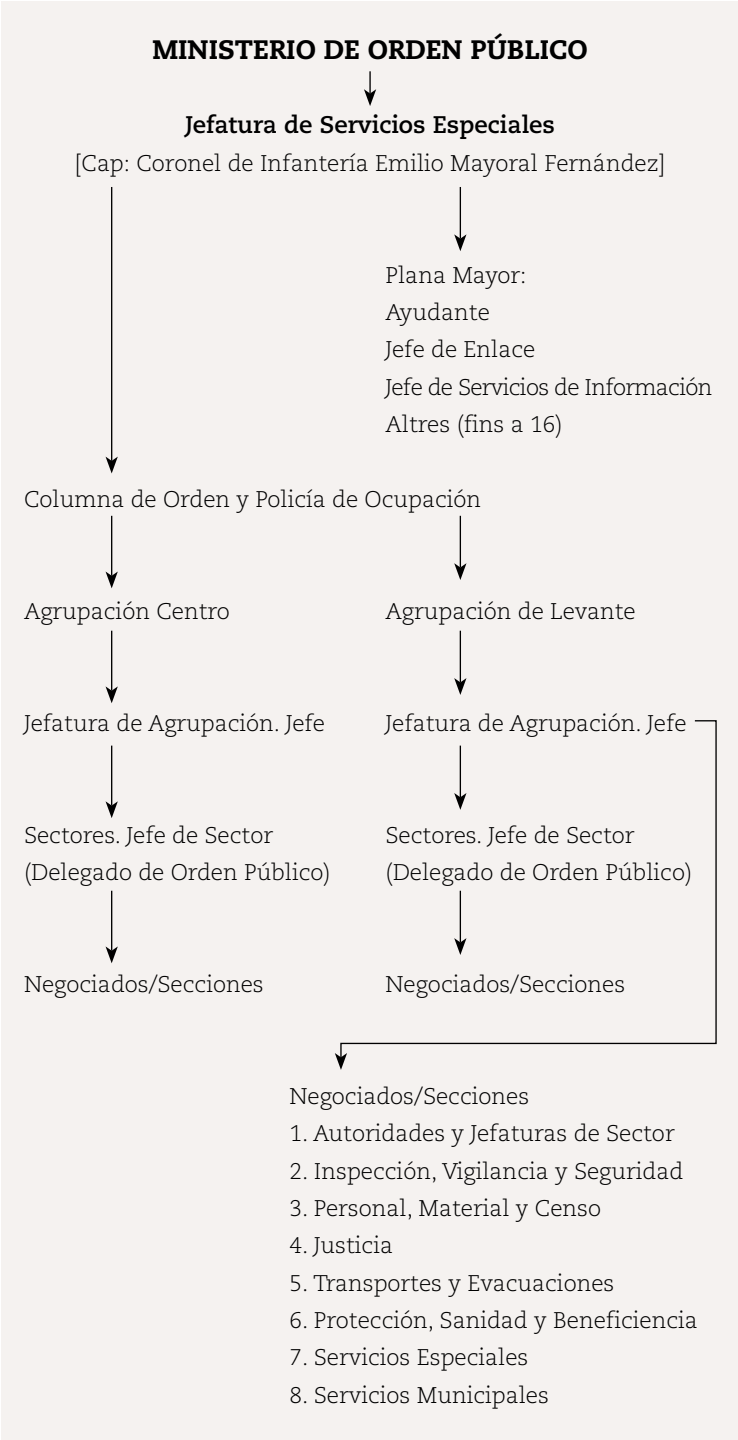
6°. La recogida de armas se hará por las Comisarías de los Distritos exigiéndose a quienes las entreguen a que den cuenta de los motivos de su tenencia, aclarando cuantos datos puedan arrojar luz sobre su procedencia.

Control de l'espai urbà, de la població i burocratització de la seguretat policial. Aquests serien els dos grans criteris de partida de la maquinària franquista. Les estratègies d'ocupació eren les mateixes per les tres grans ciutats pendents de ser conquerides. De fet, a finals de 1937, molt probablement ja es donava per fet que si queien aquestes tres ciutats, la guerra s'acabava de forma immediata. D'altra banda, de moment, no es preveia cap tracte particular i individualitzat per a les tres ciutats; de fet, les adaptacions indispensables vindrien amb la presa de control de cada una d'elles i en funció de les seves característiques particulars. Sí que destacava, en aquestes directrius i en altres, l'inflexible sentit jeràrquic i burocràtic de l'aparell de seguretat, control i repressió que s'havia de posar en marxa a mesura que s'ocupaven grans nuclis urbans.

Aquestes instruccions van ser complementades amb noves indicacions, encara més detallades, sobre el funcionament de la Columna de Orden y Policía de Ocupación per a Barcelona, València i Madrid.²⁷ Els informes que es van preparar eren molt extensos i precisos i dibuixaven una organització d'una enorme complexitat, que necessitaria una quantitat de recursos econòmics, tècnics, humans que, versemblantment, eren fora de l'abast de les capacitats econòmiques i financeres dels rebels. I, encara més important, exigien un nivell d'eficiència i competència organitzativa i operativa que era impossible que els franquistes arribessin a assolir mai.

D'entrada, es va dibuixar una estructura completament nova, dins del Ministerio de Orden Público —el titular del qual era un vell conegut de la població catalana, el general Severiano Martínez Anido, governador civil de Barcelona en els anys més durs del pistolisme—, que,

si es mirava amb cert detall, podia envair competències civils, militars, municipals i provincials, fins al punt de projectar-se com una nova administració que fagocitaria totes les altres. En un esquema simplificat, el dibuix seria el següent:

El projecte era d'una ambició desmesurada. Per començar, la «Columna de Orden y Policía de Ocupación» se organiza para proyectar y preparar todos los trabajos de restablecimiento de la normalidad y funcionamiento de los servicios públicos y de investigación y vigilancia en todas las localidades de la Península a medida que se vayan liberando de la dominación rojo-marxista. «Todos los trabajos» tenia una connotació inquietant, ja que s'entenia que el conjunt de les comunitats ocupades, en els àmbits de l'administració civil, els serveis, etc., quedarien sota control militar específic, per un període de temps una mica flexible: «hasta tanto estén en condiciones de aplicarles el régimen común que rigen en la zona liberada»; calia suposar que qui valoraria les «condiciones» seria el comandament militar, no el civil. La Columna depenia de la Jefatura de Servicios Especiales i la seva actuació començava «tan pronto como sean tomadas militarmente» las «urbes y pueblos». Ocupades, les ciutats serien dividides «en el número de sectores proporcionado al número de habitantes, frente al cual actuará un Jefe militar con el nombre de Jefe de Sector, que tendrá todas las facultades y responsabilidades inherentes al fuero militar y las correspondientes a los Delegados de Orden Público».

2 d'octubre de 1929, a Barcelona. Dos dels grans protagonistes del desplegament del franquisme a Catalunya es troben a la ciutat. El general Severiano Martínez Anido, ministre de la Governació, imposa la gran creu del mèrit civil a Josep M. Milà i Camps, comte de Montseny. L'any 1938, ja com a ministre d'Ordre Públic, el general Martínez Anido imaginava una estructura gegantina de control i repressió per quan caigués la ciutat. El comte de Montseny esperava, a la zona rebel, el moment de tornar. (AFB, Domínguez Martí)

Podia semblar, doncs, que el seu àmbit d'actuació seria limitat, en la mesura que només afectaria seguretat, ordre públic, repressió, etc. Però, quan es baixava a la concreció, hom quedava astorat davant la quantitat de personal assignat a les Jefaturas de Sector, l'aparell burocràtic que les acompanyava i, encara més concret, el nombre de Negociados i Secciones que es preveien. Era una estructura burocràtica extraordinària, en què les seccions i els negociats es duplicaven i s'encavalcaven entre ells, perquè tant la Jefatura de Agrupación com el «Jefe de Sector» tenien previst disposar de la seva pròpia estructura administrativa duplicada. Vuit negociats amb competències amplíssimes: «Autoridades y Jefaturas de Sector» (amb sis seccions);²⁸ «Inspección, Vigilancia y Seguridad» (sis seccions);²⁹ «Personal, Material y Censo» (tres seccions);³⁰ «Justicia» (sis seccions);³¹ «Transeuntes y evacuaciones» (dues seccions);³² «Protección, Sanidad y Beneficiencia» (tres seccions);³³ «Servicios Especiales» (set seccions);³⁴ i «Servicios Municipales» (sis seccions)³⁵. Des d'aquesta perspectiva de conjunt, la Columna de Orden y Policía de Ocupación prenia unes dimensions gegantines; era evident que necessitava una quantitat ingent de personal de tota mena i condició: «un núcleo de fuerzas militares constituido por Unidades de la Guardia Civil, Carabineros, Milicia y Batallones de Orden Público, en número variable con arreglo a las disponibilidades y otro núcleo de servicios integrado por los de Investigación y Vigilancia, Correos y Telégrafos, Abastecimiento, Beneficiencia, Sanitarios, Eléctricos, de Agua, Transportes y todos los inherentes a los urbanos y de circulación de las grandes poblaciones». El general Martínez Anido no s'estava de res. El que proposava era, literalment, un cos militar-civil d'ocupació i gestió, que substituïa l'Administració local (i, probablement, provincial) per un temps indefinit, sota la tutela directa del Ministerio de Orden Público, que ho passava a controlar tot, almenys en l'àmbit municipal. Per arrodonir el projecte, havien preparat un informe de dos folis amb un títol explícit, «Bases para la organización de Policía en Madrid, Barcelona y Valencia», en què es recollien dinou punts sintètics i considerats indispensables: «Unidad de Mando»; «División de la ciudad en distritos» (militaritzats, naturalment); «Distribución de fuerzas»; «Momento de entrada de las fuerzas»;³⁶ «Personal técnico»; «Personal

militar»; «Enlaces»; «Requisas»; «Precinto de locales»;³⁷ «Automóviles»; «Radios»; «Evacuaciones»;³⁸ «Viajes»; «Jefes de barrio y casa»;³⁹ «Almacenes»; «Prisioneros»;⁴⁰ «Campos de concentración»;⁴¹ «Tarjetas de circulación».⁴²

I un darrer avís sobre l'ús de les Milicias per part del coronel responsable de la Columna de Orden.

Era un programa de màxims, preparat pels buròcrates del general Martínez Anido, que no tenia en compte l'absoluta manca de mitjans de tota mena per poder-lo desplegar. Sobre el terreny, i avaluades les forces i els recursos, semblava poc creïble que l'exèrcit rebel pogués desplegar un projecte de control i repressió d'aquestes dimensions, suplantant les autoritats civils en gairebé tots els àmbits de govern d'una ciutat de les dimensions de Barcelona (o Madrid, o València). La prova que no es va tenir pràcticament en compte va ser la instal·lació del camp de concentració d'Horta en un lloc completament diferent del que es preveia en el document: al peu de la serra de Collserola, sense cap riu o «curso de agua» al costat, i dins de la ciutat (encara que fos a la perifèria).⁴³ O els nomenaments d'«alcaldes de barrio», que, en origen, havien de fer les funcions repressives i delatores dels «jefes locales de Sector», però que van acabar diluïts dins la nova administració local.

El llarg document d'abril de 1938 sí que indicava un canvi de tendència de fons interessant. A mesura que la guerra avançava i els rebels anaven conquerint territori i

ciutats cada vegada més importants, els buròcrates civils i militars encarregats de les estratègies postbèl·liques es van anar fixant en l'objectiu concret de la ciutat, del gran centre urbà. Probablement, hi va ajudar que, al seu davant, tenien les tres grans ciutats espanyoles de referència (després de la caiguda de Bilbao, per exemple) per conquerir: Madrid, Barcelona i València. Les grans ciutats com a objectius militars per excel·lència, més enllà de la pura ocupació i gestió.⁴⁴ A Barcelona, aquesta fixació es va veure clarament en els bombardeigs de març de 1938 i tota l'estratègia que hi havia al darrere (que, dècades més tard, seria batejada amb el mot *urbanicidi*).⁴⁵ Però aquesta estratègia anava més lluny del càstig aeri. Les ocupacions urbanes es preparaven pensant en el trencament dels espais de sociabilitat i relació entre col·lectius naturalment antifeixistes, la presa de control geogràfic, el tancament d'espais concrets i la immobilització de la població, mentre es posaven en marxa els mecanismes de repressió previstos (delacions i detencions, evitar fugides, etc.) i, a la vegada, s'inventariaven béns i propietats que es consideraven robats pels «rojo-separatistas», que havien de ser tornats als seus propietaris originaris.

La caiguda de Barcelona, ràpida i sense resistència, va alterar els plans, sobretot els més feixucs i complexos, com eren els del projecte d'abril de 1938. Diversos factors hi van jugar a la contra: la mort del general Martínez Anido i la desaparició del seu ministeri; la manca de resistència dins de Barcelona, el 26 de gener de 1939; la rapidesa amb què es va controlar la ciutat i es van ocupar els espais considerats més crítics, etc. Tot plegat hauria propiciat i facilitat que el projecte de 1938 se simplifiqués en una Jefatura de los Servicios de Ocupación, encapçalada pel general Eliseo Álvarez-Arenas —nomenat sotsecretari d'Ordre Públic el 5 de gener de 1939, dins del Ministerio de la Gobernación encapçalat per Ramón Serrano Suñer, l'organisme que absorbia les competències i serveis del desaparegut Ministerio de Orden Público—, un nou òrgan que, en la seva qualitat d'«Autoridad Militar», assumia «en los primeros momentos todas las atribuciones».⁴⁶

Un dels punts centrals del llarg projecte de la Columna de Orden y Policía de Ocupación i les previsions que es van fer per a la seva entrada a Madrid, Barcelona i València era l'ús, no gaire dissimulat, del «portero de

Un punt de vigilància a la zona del port, el 27 de gener de 1939, una de les zones estratègiques més sensibles de la ciutat. (EFE)

cada casa» o «un vecino de ella», que actuarien com a informadors i vigilants dels domicilis sospitosos i els seus propietaris o habitants. Aquesta idea lligava prou bé amb l'entramat de fixers i llistes de sospitosos que s'havien anat preparant a la zona rebel, on refugiats catalans significats, com va ser el cas de Ferran Fabra i Puig, marquès d'Alella, amb l'ajuda de Guillermo Brugarolas i altres franquistes, havien començat a recopilar informació que hauria de ser utilitzada per l'aparell repressiu rebel després d'ocupar Barcelona⁴⁷. Per tant, les polítiques repressives per a l'ocupació tenien en compte dos grups de col·laboradors: aquells que, arribats a la zona rebel, aportaven dades sobre «rojo-separatistas», civils o militars, sospitosos (coneguts o desconeguts del gran públic); i aquells altres que, primer a la rereguarda («quintacolumnistas») i, després, des de la ciutat mateixa

Mariano Calviño de Sabucedo-Gras, falangista de primera hora, cap provincial de FET y de las JONS a Barcelona l'any 1939, acompanya Ramón Serrano Suñer al balcó de la Jefatura Provincial, al passeig de Gràcia, durant la visita del ministre de la Governació i president de la Junta Nacional de FET y de las JONS a Barcelona, el juny de 1939. (ANC, Brangulí)

(els futurs «jefes locales de Sector», substituïts per veïns i porters), també aportaven denúncies i informació sensible. I, a més a més, la previsió temporal també era notable: la repressió començava abans d'arribar a la ciutat i continuava després, sense cap mena de topall en el calendari.

Després de la mort del general Martínez Anido i la dissolució del seu ministeri, es va imposar el pragmatisme i la realitat. D'una banda, el general Franco va signar el decret pel qual el general Eliseo Álvarez-Arenas «se hace cargo de todas las fuerzas y servicios, tanto de orden militar cuanto de orden civil en Barcelona, [...] hasta que por el Gobierno se determine la sustitución de este régimen transitorio».⁴⁸ Sobre el paper, semblava que assumia de ple el projecte d'abril de 1938; sobre el terreny, no va ser tan clar, sobretot perquè amb ell va arribar el nou consistori municipal, encapçalat per Miquel Mateu i Pla, que hauria de fer-se càrrec de la gestió de la ciutat en un moment crític. Certament, ningú no esperava que Miquel Mateu es convertís en una mena de contrapoder al general Álvarez-Arenas; la seva fidelitat franquista era absoluta i la supeditació a l'autoritat militar, inqüestionable. Però els problemes de la ciutat eren tan grans (i, potser, les poques ganes del general Franco d'atribuir un poder absolut al general Álvarez-Arenas, no fos que es convertís en una mena de virrei del nord-est, com Queipo de Llano ho havia estat a Andalusia) i la seva realitat tan complexa, que en els mesos que va durar el Régimen Especial de Ocupación, poder militar i gestió civil van haver de conviure i col·laborar molt més del que preveia el decret de 26 de gener de 1939.⁴⁹

V

Naturalment, també l'aparell falangista català va fer les seves previsions, de cara a aterrar i implantar-se a Barcelona i el conjunt de Catalunya.⁵⁰ Com havia fet l'aparell burocràtic del general Martínez Anido l'abril de 1938, els falangistes catalans també van pensar en un projecte d'ocupació i desplegament extraordinàriament ambiciós, ampli, extens i feixuc, que exigia una quantitat de recursos econòmics, tècnics i humans que ningú no va calcular mai (i que, com es va demostrar, no existien o

estaven molt per sota de les necessitats reals).

El document que van preparar Mariano Calviño i José Ribas Seva el novembre de 1938 arribava una mica tard, pel que feia a la validesa en el conjunt del territori i quedava molt limitat a un únic objectiu, com era la ciutat de Barcelona. Joan M. Thomàs ha explicat amb gran precisió com la primera ofensiva franquista sobre Catalunya, l'abril de 1938, va suposar una modificació important per a l'organització territorial catalana dels falangistes.⁵¹ De fet, l'antiga Territorial Catalana va quedar «esqueixada» en organitzacions provincials. Des d'aquella primavera, parts de Tarragona i Lleida ja disposaven d'autoritats falangistes pròpies i operatives; quedaven, només, Barcelona i Girona. A pesar de les dificultats pràctiques que això implicava, la direcció falangista catalana (José Ribas Seva, en la seva qualitat d'inspector-coordinador del conjunt) va poder definir uns objectius davant del que es preveia com un final ràpid de la guerra: «aconseguir un bon començament per al nou règim a les terres tot just guanyades, tant que l'ocupació no fos hostil als catalans, i començar el muntatge del partit únic a terres catalanes» (p. 270). L'informe de novembre de 1938 es fixava, sobretot, en aquest segon aspecte.

El «bon començament» va ser desmentit amb força rapidesa per la repressió desfermada per les autoritats militars i a la qual van col·laborar, amb gran entusiasme, els mateixos falangistes. Els objectius inicials en aquest sentit —fer-se seva la població del territori— van acabar essent paper mullat. La situació devia ser prou greu perquè el general Franco, o algú en nom seu, fes circular una ordre per la qual s'exigia un tracte moderat a la població civil per evitar «sembrar odios» (p. 273-274). El text és extraordinàriament revelador de les intencions de fons dels rebels i, sobretot, de la concepció mental que s'havien fet de la conquesta de Catalunya.⁵² El marc mental franquista —del general Franco, no del sistema que s'estava imposant a sang i foc— era d'una simplicitat esborronadora: patia perquè perillés l'obra espanyolitzadora que havien de dur a terme; es lamentava d'aquells «que se jactan de que entran en un territorio que no era de España y que hay que españolizar [subratllat a l'original] y para lograrlo, a todo el que habla en el dialecto catalán, aún de buena fe, lo encarcelan o lo que es peor, lo maltratan de obra, sin tener en cuenta que en muchos pueblos, por la desgracia política que desde hace tiempo

imperaba en Cataluña, hay quien nunca aprendió el castellano, o lo habla con dificultad».

Davant d'això, Franco demanava «que si queremos desde el primer día ganar el corazón de nuestros hermanos catalanes y no dar un mal paso que haga después más difícil la tarea de españolizar el corazón de Cataluña, es preciso no sembrar odios...», etc. Una lectura generosa del text revela l'obsessió nacionalista (llegiu espanyolista) malaltissa del general Franco i la seva gent. L'única missió concreta que assenyalava a les tropes ocupants era liquidar «el veneno separatista»; no s'esmentaven ni marxistes, ni anarquistes, ni francmaçons, milicians de la FAI, menjacapellans i anticlericals. I, encara menys, no hi havia cap mena d'insinuació sobre un futur *Nuevo Estado* falangista, o feixista, que s'havia de construir en el territori català. L'ordre era tan restrictiva i limitada en el seu objectiu, que els falangistes podien començar a preocupar-se per saber quina mena de paper els reservava el Generalísimo i, més en conjunt, els militars. Com assenyala Joan M. Thomàs, el nacionalisme espanyol casernari dels militars es va imposar a les filigranes literàries dels falangistes (p. 275). El que va ocórrer a Lleida el 1938 (actes de violència dels militars i falangistes contra persones que parlaven català; la negativa a permetre la catequesi als infants en aquesta llengua, etc.) prefiguraria el conflicte que viuria Dionisio Ridruejo a Barcelona, el gener de 1939.

El desplegament falangista a Catalunya, doncs, no començava gaire bé. Certament, en els papers de FET y de las JONS es continuava insistint en «el amor a Cataluña» i altra literatura d'aquesta mena, però la realitat era prou diferent com per posar pals a les rodes del projecte de desembarcament de FET y de las JONS. En els papers, el partit únic preveia un desplegament extraordinàriament ambiciós, fet de tota mena de càrrecs i funcions a escala provincial, que exigien uns recursos que ben aviat es va veure que no eren a l'abast de la mà dels homes del partit. A Tarragona, per exemple, la prefectura provincial s'havia de dotar d'un Estat Major amb setze càrrecs, dels quals se suposava que penjarien els negociats corresponents, farcits de buròcrates del partit (p. 277-278). A Lleida, es podien comptar vint-i-una posicions directives (p. 280). Hom entenia que aquest aparell burocràtic conviuria amb els aparells militars (Exèrcit, ordre públic, control, etc.)

i civils (administracions provincials i locals, delegacions ministerials, empreses i serveis públics) corresponents. La burocràcia es multiplicaria i els recursos serien cada vegada més escassos.

El temps jugava a favor dels rebels i la guerra es decantava del costat franquista. El novembre de 1938, liquidada la batalla de l'Ebre i mentre es preparava la darrera ofensiva, Mariano Calviño i José Ribas Seva van presentar el document definitiu per a l'arribada a Barcelona. Començava amb l'ordre de concentració de tots els Jefes de Partidos Judiciales i Delegados de Distrito, degudament uniformats i vacunats.⁵³ Quan s'ocupés Barcelona, s'instal·laria immediatament la Inspección General de Cataluña i la Jefatura Provincial de Barcelona, si fos possible en llocs centrals i amplis. La primera opció va ser l'edifici del Círculo Ecuestre al passeig de Gràcia, cantonada amb el carrer de la Diputació. Si aquest edifici no podia ser, l'alternativa era l'Hotel Colón, a plaça de Catalunya (p. 318). Els falangistes no s'hi posaven per poc. Per posar-se en marxa, la FET y de las JONS a Barcelona necessitava organitzar tretze seccions o delegacions que, si se les mirava amb més detall, es trepitjaven amb les previstes al document del Ministerio de Orden Público, d'abril de 1938; unes i altres acabarien sota el comandament del general Eliseo Álvarez-Arenas, a partir del 27 de gener de 1939. Però, abans que s'imposés la realitat, el cert és que tothom que va voler preparar l'ocupació del país, sempre va dibuixar organitzacions complexes, amplíssimes, plenes de departaments, seccions, negociats, farcides de personal de tota mena, però cap hi aportava els costos econòmics i operatius. L'ambició falangista era digna de la causa per la qual mataven i morien. Preveia disposar de serveis operatius en tota mena d'àmbits, des de la repressió i ordre públic (detencions, denúncies, identificacions, etc.), fins a la beneficiència (Auxilio Social), la sanitat (Frentes y Hospitales), o unes «Centurias de Protección», que havien de custodiar els edificis requisats pel partit únic. Tot el conjunt semblava dissenyat per construir un «univers falangista» en la societat catalana, no exactament tancat i impermeable, però sí perfectament diferenciat i visible. Possiblement, s'emmirallaven en les imatges de l'Alemanya nazi, on l'NSDAP es projectava en diferents àmbits, amb uns elements distintius que el feia destacar en el marc de la vida ciutadana habitual. FET y de las

JONS no era només un partit, un moviment; era un món que transcendia la militància organitzada. La dura realitat de la postguerra els posaria al seu lloc i faria evidents els límits de tanta ambició.

Quedava una segona part en els preparatius falangistes: com es gestionaria l'assumpte de la llengua i el sistema cultural, català i catalanista, hegemònic fins aleshores. En aquest punt van començar a aparèixer alguns noms i col·lectius que tindrien un paper rellevant en els mesos i anys posteriors: Dionisio Ridruejo, Juan Ramón Masoliver i el grup de *Destino*, etc., i els militars, sempre disposats a evitar debilitats perilloses. La referència era la confusa retòrica falangista d'origen sobre l'«España una y diversa» i les «características regionales», etc., derivades de José Antonio Primo de Rivera i els seus escrits. Al capdavant de l'«operació Catalunya» s'hi va posar Dionisio Ridruejo, disposat a provar un camí del mig força complicat: presentar el projecte falangista parcialment en català, com qui assenyala que la llengua pròpia podia ser integrada d'alguna manera, i fer-se els simpàtics amb les restes del moviment obrer que haguessin sobreviscut a la guerra, l'exili i la repressió. És història coneguda.⁵⁴

També és cert que Ridruejo no va deixar res escrit o preparat, més enllà dels fulls volants escrits en català, carregats en un camió. Mentrestant, el seu superior, Ramón Serrano Suñer, es movia en una ambigüitat inquietant, utilitzant unes expressions que eren difícils d'entendre per a molta gent: «Cataluña es una gran emoción de España», reconeixia l'«autarquía moral» del país, respectava «el “abstractum” profundo de Cataluña», etc., i les conegudes —i força espesses— explicacions sobre «el lenguaje catalán».⁵⁵ En canvi, es feia entendre molt bé quan afirmava que «tenemos hoy a Cataluña en la punta de nuestras bayonetas». Això era un programa *manu militari*, d'ocupació i gestió, sense tantes ambigüitats literàries. No aclaria res, però tampoc no tenia cap necessitat de fer-ho. L'únic amb uns mínims escrúpols culturals i morals era Dionisio Ridruejo, i el 26 de gener de 1939 el van deixar sol davant dels militars. Plens d'entusiasme, amb un projecte de conquesta i gestió de Catalunya tan gegantí com inoperant —paral·lel al del general Martínez Anido—, els falangistes estaven a punt per entrar a Barcelona, impacients perquè el camí des de Lleida se'ls estava fent llarg, molt llarg.